

ВОЛОДИМИР ПЕТРОВИЧ ПОСПЕЛОВ

(До 125-річчя від дня народження)

Характеристика розвитку української зоологічної науки буде неповною без імені академіка В. П. Поспелова (1872–1949) — видатного вченого і педагога, зоолога-ентомолога, організатора науки. Основні наукові дослідження його присвячені загальній і експериментальній ентомології. Він вивчав ентомофауну України, розробляв біологічний метод захисту рослин від комах-шкідників з урахуванням екологічних умов. Вчений вперше встановив факт безпліддя лускокрилих та розкрив його екологічну обумовленість. В. П. Поспелов був одним з ініціаторів організації в Росії місцевих установ з питань захисту сільськогосподарських рослин (1904) та створення в колишньому СРСР служби карантину рослин (1931). Його по праву вважають основоположником захисту рослин в Україні. Спочатку вчений-зоолог цікавився комахами-паразитами, пізніше всю свою увагу зосередив на вивченні мікроорганізмів, які викликають захворювання у комах. Вивчаючи фауну паразитів багатьох видів шкідників, В. П. Поспелов вважав, що без знання видового складу паразитів неможливо ставити питання про їх використання.

В. П. Поспелов народився 10(22) березня 1872 р. у м. Богородицьку Тульської обл. Після закінчення гімназії успішно складає іспити і вступає на відділення природничих наук фізико-математичного факультету Московського університету. Після закінчення університету В. П. Поспелов отримує посаду асистента на кафедрі зоології та ентомології в Московському сільськогосподарському інституті. 1903 р. він складає іспит на ступінь магістра зоології, а 1904 — стає приват-доцентом Московського університету.

Необхідність широкого розвитку ентомологічних знань для потреб сільського господарства сприяла тому, що в 1904 р. відкривається Київська ентомологічна станція, якою В. П. Поспелов керував до літа 1913 р., одночасно перебуваючи приват-доцентом Київського університету. Навколо станції об'єднувалися дослідники природи, які вирішували проблеми прикладної ентомології. Перший Всеросійський з'їзд діячів з прикладної ентомології, що відбувся у 1913 р., підтвердив правильність рішення про створення в подальшому цілої мережі ентомологічних станцій для потреб народного господарства Росії. Разом з С. О. Мокржецьким, С. М. Васильєвим та М. В. Курдюмовим В. П. Поспелов був організатором і ідейним наставником цього з'їзду.

Якийсь час В. П. Поспелов працює у Воронежському сільськогосподарському інституті, потім — завідує відділом ентомології Ленінградського державного інституту дослідної ентомології. У 1923 р. вчений відвідав Німеччину, Англію та США для ознайомлення з досягненнями вчених цих країн у питаннях боротьби з шкідниками. У 1925 р. — чергова поїздка до Англії з метою дослідження комах. Результатом першого відрядження вченого було утворення в колишньому СРСР системи рослинного карантину, який мав протидіяти небезпеці, що загрожувала бавовництву. Адже у зв'язку із завезенням іноземної бавовни до країни могла потрапити бавовникова міль, яка завдавала великих збитків бавовництву Єгипту та інших держав.

Повернувшись з відрядження до Англії, В. П. Поспелов розпочав роботи по вивченню хвороб комах. Він з'ясував, що хвороби ці пов'язані із симбіозом комах та мікроорганізмів. Процес симбіозу призводить до фізіологічних змін у розвитку комах, а саме у відкладанні резервних речовин у жировому тілі комах та утворення за їх рахунок жовтка в яйцях метеликів. Цим питанням присвячено декілька праць вченого. В даних дослідженнях В. П. Поспелов вирішує не лише практичні завдання сільського господарства, вивчаючи явища симбіозу та масового перельоту сарани, але й вивчає сутність цих еволюційних процесів та механізмів їх дії.

У 1927 р. В. П. Поспелов переїздить до Саратовського університету, але через відсутність необхідних умов для роботи повертається до Ленінграда, де організовує лабораторію з вивчення комах, якою керує до 1940 р.

У 1935 р. В. П. Поспелову присвоюється вчений ступінь доктора сільськогосподарських наук. У лютому 1939 р. він обирається дійсним членом Академії наук УРСР. Вчений переїздить до Києва. У 1946 р. Академія наук України доручає йому організацію Інституту ентомології і фітопатології, завданням якого стало вивчення питань загальної біології комах, захист рослин над шкідниками і хвороб. На посаді директора даного інституту В. П. Поспелов працював до кінця свого життя.

На особливу увагу заслуговує київський період діяльності вченого. Ще на початку ХХ ст., керуючи Київською ентомологічною станцією, В. П. Поспелов здійснив чимало досліджень над шкідниками, з'ясував подальші наукові пошуки, опублікував з даної тематики близько 50 праць.

Продовжуючи вивчати масове розмноження лучного метелика, яке було розпочате ще у Москві, вчений проводить велику роботу по вивченню біології найзагрозливішого шкідника — бурякового довгоносика. Результатом цієї праці стала монографія вченого "Буряковий довгоносик і заходи боротьби з ним" (1906). В цьому дослідженні, крім опису морфології і біології окремих стадій розвитку шкідника, В. П. Поспелов з'ясує явище затримки нестатевозрілої стадії бурякового довгоносика в період зимівлі і спостерігає за дозріванням яєць шкідника в лабораторних умовах протягом зими при підвищеній температурі та штучному зволоженні.

Подальша робота Володимира Петровича пов'язана з дослідженням плодючості комах у різні періоди їх імагінальної стадії, він звертає особливу увагу на метеликів: озиму совку і кропивницю. Вчений з'ясував, що серед комах широко розповсюджене явище нестатевозрілого стану в першій період імагінальної стадії. Висновки цих досліджень В. П. Поспелов виклав у праці "Діапаузи та їх значення у житті комах" (1903) та в дисертації "Постембріональний розвиток та імагінальна діапауза у лускокрилих" (1910). В цих працях явище діапаузи має назву "ювенальної стадії", а вчений звертає увагу на те, що в період цієї стадії яйця в комах позбавлені жовтка, а їх жирове тіло навпаки надмірно розвинене, і його клітини насичені особливими кристалічними тільцями, які за своїм складом нагадують речовину, близьку до жовтка. Відмічено, що в ювенальній стадії деякі метелики залишаються тривалий час (на протязі літа, осені, і зими). Висновки цієї плідної роботи увійшли до підручників ентомології Холодковського (1927) та Шестаюва (1932).

Серед інших досліджень, які здійснювалися В. П. Поспеловим у Києві, варто відзначити роботи над лісовими шкідниками. Вчений вперше з'ясував можливість розвитку на Україні в однорічній генерації великого соснового довгоносика.

У Києві також велися роботи по розробці біологічного методу боротьби із шкідниками, особлива увага приділялась виведенню та вивченню паразитів непарного шовкопряда. Ця робота проводилася у співробітництві з американським ентомологічним бюро і фіксувалася у книзі Л. Говарда "Історія прикладної ентомології" (1930).

В. П. Поспелов здійснював досліди зараження озимої совки трихограмою та іншими її паразитами, які дали позитивний результат і описані в праці "Досліди штучного зараження озимої совки її паразитами-наїзниками" (1913).

Ідеї і теорії В. П. Поспелова розкрили перед біологами широкі горизонти, дозволили зробити глибокі висновки про біологічний метод боротьби з шкідниками, накреслили шляхи майбутніх досліджень.

Т. В. Крамкова